

МИКОЛА ЗЕРОВ

Українське
письменство
XX сторіччя.
Від Куліша
до Винниченка

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

ПЕРЕДМОВА

Ця книжка зложилася з шести історично-літературних статей, написаних за останні чотири-п'ять літ і друкованих по різних, часом вичерпаних уже виданнях. Деякі з них (як «М. Черемшина і галицька проза») підпали ґрунтовному переробленню; інші були доповнені часткового значення спостереженнями, міркуваннями та посилками на нову літературу.

Майже всі уміщені в збірнику нариси постали в процесі роботи автора над власним курсом нової української літератури і, так чи інакше, становлять спробу наново розглянутися в матеріалі попередніх оглядів та оцінок. Свіжі дані, що опубліковуються нині щораз частіше й щедріше, нові погляди та завдання літературознавчі, нарешті час, що вносить свої, інколи дуже істотні, поправки до усталених, здавалося б, літературних репутацій, помалу переробляють канонічні списки українського письменства. На наших очах упало розуміння української літератури, як сосуда народности та її речника, адвоката, розвіявся войовничий естетизм Євшанових трактувань, з'явилися тверезе вивчення соціального коріння української творчости XIX–XX вв. та пильне приглядання до її художніх форм, жанрів і стилю. Працюючи над курсом, авторові доводилося брати участь в цій неминучій і потрібній роботі, то притягаючи до обслідування новий або призабутий матеріал (стаття про Свидницького), то підступаючи до літературних з'явищ з боку їх жанрової фізіономії та мистецької техніки (стаття про Винниченка), то намагаючись сконструювати (як у статті

про Щоголева) із спостережень соціологічного характеру загальний образ письменника.

Хотілося б думати, що при певній бідності на спеціальні історично-літературні праці ця книга буде не зайва на нашому книжковому торзі.

24.08.1928

Микола ЗЕРОВ

ПОЕТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КУЛІША

1

Кілька причин зложилося на те, що Куліш-поет і досі не зайняв належного йому місця в наших літературних оцінках. Одна із них (і, можливо, найголовніша) полягає в різкій окресленості, непримиренності його громадсько-культурної позиції, що раз у раз зачіпала українське громадянство, незмінно перешкоджаючи йому підійти до життєвого набутку письменника з об'єктивною міркою та супокійним настроєм. Кулішеві треба віддати заслужене: з нього був великий майстер дратувати українську громадську думку. «Занадто живо, а інколи й болуче», як це визнала редакція «Киевской Старины», озивалася серед сучасників активна роля, що її він виконував... Як громадянин, він уважався людиною чільною і визначною, — але у громаді сідав демонстративно «кінець стола» — «коли ж там не всі були Куліші, та й не всі кулішівці¹. Як історик, вирізнявся з гурту великою спостережливістю та чутливістю до соціальних антагонізмів ідеалізованої на той час козаччини, але у свої історичні відтворення вносив силу публіцистичного запалу, пишучи про немилих йому козаків так, немовби вони облягають його Мотронівку, його тиху «Ганнину пустинь»². Як літературний суддя визначався добірним смаком, але з особливим завзяттям клав наголос

¹ Жизнь Куліша // «Правда». — 1868. — С. 324.

² Вираз Драгоманова. Переписка М. Драгоманова з Мих. Павликом. Лист 17(29).ІІІ.1893. (Т. VII. — С. 189–190).

на розходженні своїх поглядів з оцінками громадськими: завзято нападався на те, що шанував читач, і підносив те, що минали «байдужі очі», — ладен був до хрипоти спорити, що від «сентиментальної» Квітчиної Марусі¹ почав жити «ідеальним щастям серця», і доводив, що «перевіаний на току критики з лопатою в руках» Шевченко дасть без порівняння більше половини, як важкого і чистого зерна. Ввесь час він був у позвах з українським громадянством, сперечався з ним за спаш, за межу, погорджував сучасниками, як «руїноманами», покладаючи надії на признання з боку майбутнього «культурника». «З глибокою гіркістю та погордою дивлюся я на нинішню українську громаду і заспокоююсь душею тільки в прийдущих поколіннях, покликаних до самопізнання та самодіяльності на рідній землі». Така була його мова, і громадянство платило йому тим самим. «Писанками» відповідало на його «Крашанки», осудом зустрічало його «возсоединительство», не прощало йому варшавського епізоду, який легко дарувало його своякові і співробітникові В. М. Білозерському, і за всією тією принципіальною та особистою боротьбою сливе не помічало його художніх заслуг та поетичних творів. Обурюючись характеристикою українського народу: «Народе без пуття, без чести, без поваги» — не брало до уваги усієї яскравості його інвективного тону; нотуючи його теорії староруської та новоруської мови, рідко бралось за оцінку його великих зусиль, відданих на справу формування українського «високого» стилю.

Відгомони цього пристрасного (та й не завжди справедливого) відношення відчуваються ще довго по смерті Куліша, і перш за все в його біографії, що з'явилася з-під пера Грінченка (Чернігів, 1899). Б. Д. Грінченко належить

¹ Про читання «Марусі» в гімназійні роки див. відповідні абзаци «Жизни Куліша». Пор. В. Петрова «Перебування Куліша на Україні влітку р. 1856». — Пантелеймон Куліш: Збірник. — К., 1927. — С. 93.

до покоління, що вже не зводило боїв з самим Кулішем. Постать мотронівського «хуторянина» йому навіть імпонує непогамованістю вдачі, надзвичайною працездатністю, великим літературним хистом. Він радо признає, що Куліш був «наилучшим знатоком малорусского языка, наилучшим стилистом малорусским», і не тільки визнає, а й сам у своїй роботі великою мірою простує стежками кулішівської стилістики. І все-таки поетичної діяльності останніх років Кулішевих він не може прийняти. Готовий похвалити окремі речі (в тому числі навіть «Народе без пуття»), він визнає, що у всіх інших п'есах «достоинство формы не соответствует достоинству содержания». А найголовнішим поетичним ділом Куліша зостається для нього найсухіший і найменш оригінальний із збірників Кулішевих — «Досвітки», якому він і дає без міри перебільшену хвалу: «После «Кобзаря» Шевченко это лучший сборник малорусской поэзии, который всегда будет читаться земляками поэта».

Грінченкову характеристику з її розподілом світла і тіні додержують і дальші дослідники, її повторює Маковей. Пом'янувши «Досвітки» добрим словом, він виділяє із «Дзвону» всього кілька поезій, особливо «присвячені жінці», решту ж збуває кількома словами, як поезії малоцінні, «написані у роздратованню або по пригоді з “Крашанкою”, або по пожежі хутора». Цю ж характеристику подає, навіть загострює С. О. Єфремов, протиставляючи «Досвітки» «рубаній», «тяжко віршованій, злостивій публіцистиці» останніх збірок¹. Грінченкову оцінку з видимим співчуттям наводить Д. І. Дорошенко². Не розминається з нею і такий хронологічно далекий від Грінченка автор, як О. К. Дорошкевич. Для нього в «Досвітках» зібрано все найкраще, що дав Куліш-лірик, тоді як збірники пізніші — «Хуторна

¹ Історія укр. письменства. 1917. — С. 267, 269.

² Дорошенко Д. П. О. Куліш. — К., 1918. — С. 30–31; 2 вид. — Ляйпціг, 1923.

поезія», «Дзвін» — своєю «тенденційністю і риторизмом» справляють на нього «гнітюче враження»¹.

Але, розуміється, не сама лише взята на спадок від попередніх поколінь звада і полеміка з Кулішем спричинилася до всіх цих розцінок Кулішевого доробку поетичного. Є ще інша — об'єктивна — причина, що лежить, гадаємо, в самому характері Кулішевої віршотворчості.

Ще на шкільній лаві Куліш дивував товаришів легкістю свого літературного вислову. М. К. Чалий розповідає, як він «в продолжение нескольких часов исписывал целые страницы без малейших помарок»². Любив тим хвалитися і сам Куліш в листах до численних своїх кореспондентів. Розповідаючи І. П. Хільчевському про повість «Мар'їн Хутор» (інакше: «Человек без сердца»), він не забуває відзначити, що написав її «с жаром молодости и так быстро, как под диктовку, — на каждый день приходится по полулисту»³. Так само легко йшло йому з віршем. Накидавши олівцем контур одної чи кількох строф, він, здається, одразу ж подавав їх в каліграфічному біловику, потім вносячи до нього тільки редакційні поправки. Не диво, що при цій легкості писання йому було все одно, як висловити думку, що його опанувала, в листі до приятеля чи в критичній статті, в історичному трактаті чи в повісті, в мемуарі чи то в ліричному вірші.

Він писав свої віршові інвективи і сам милувався на знайомі йому думки, розглядаючи їх у новому дзеркалі. Наслідком цього і сталося почасти те, про що влучно, хоч може загостро, писав у ювілейній статті А. В. Ніковський. Куліш, на його думку, покликав свою хутірську музу «на

¹ Дорошкевич О. Підручник іст. укр. літ. — 1924. — С. 174–176.

² Чалий М. К. Юные годы Кулиша // «К. Ст.». — 1897. — V. — С. 297.

³ Письма Кулиша к И. Ф. Хильчевскому // «К. Ст.». — 1898. — I–III. — С. 84–149. Лист 8. — Спб., 1874. — III.

службу своїй амбіції, ображеному почуттю, особистій по-мсті та рахункам... він силував її милуватись на діла Панька Куліша... велів погрожувати пальчиком нерозумним землякам, що вони не тямлять біблейського та Шекспірового аполітизму». «І не тільки муза, але й кобза, та непорочна утіха, мусили піти на службу мозолистим та грубим у поезії рукам Панька Куліша. Та ліра чи кобза, будучи частиною меблів у робочій світлиці Куліша, лежавши все під рукою господаря, в хвилини полемічного азарту служила тільки першим-ліпшим важким предметом для удару в супротивника, важила в знарядді Куліша не більше і не дорожче, ніж рискаль історика чи спис публіциста»¹.

Трудно погодитися, знаючи ліричні шедеври Кулішеві, з тим твердженням про «мозолисті та грубі в поезії руки», але не можна не пристати на основне. Куліш, одгукуючись своїми поезіями на «злоби дня», занадто мало відділяв серед того, що його обходило, належне до поезії і належне до публіцистики, і тим обнижував художню вимовність своїх поетичних збірників.

Це, розуміється, не значить, що в поезії не можна торкатися тем дня, питань історії та громадського життя. Але, певна річ, трактувати їх треба по-іншому. Як історичний романіст не може на кожному ступні занурюватися в дослідницьку роботу, так і поет не може безкарно подавати в своїх писаннях сирові матеріали, неодстояні враження, чорнові міркування. Тим часом в Кулішевих збірниках («Хуторна поезія», «Дзвін»), особливо в повному збірнику «Листів та творів» під редакцією Каманіна, велика сила такого чорного, несконденсованого матеріалу. Одна і та сама тема розробляється в кількох віршах підряд, і стосуються всі ті вірші між собою, як варіанти одного задуму, як ряд

¹ Ніковський А. Ліра П. Куліша // «Книгарь». — 1919. — Ч. 23–24. — С. 1538–1539.

послідовних нарисів одного і того ж предмета. Куліш ніколи не втомлювався говорити на теми української минулої чи майбутньої культури — про культуртрегерство московських царів та польської шляхти, про руїників-дейнек та гайдамацьких істориків, — так, що навіть того самоповторення не видержував його літературний хист. Ієреміяди ставали все водянішими та сірішими, замулюючи сильні місця та потопляючи ліричні вибухи в повені риторичних ампліфікацій, і тим перешкоджаючи читачеві сприймати його як талановитого поета. В українській літературі трудно знайти поета, який би так тратив у повному зібранні творів, як Куліш. Не диво, що й критик, до того ж інколи упереджений, відступав часом перед цими, як здавалося йому, версифікаційними «вправами на публіцистичну тему» і надто поспішно узнавав рацію знаменитому, але не зовсім вірному самоозначенню:

*Я не поет і не історик, ні!
Я піонер з сокирою важкою...*

Що Куліш був піонером культури на Україні — це безперечно. Але сокира піонера, висловлюючись по-старовинному, нітрохи не заважала йому дотепно орудувати плектром по струнах ліри. Дехто уважав навіть, що його покликання саме в художній творчості. «*Pan nie jesteś i podobno nie będziesz historykiem, ale jesteś poetą*» — писав до нього колись Михайло Грабовський.

2

В поетичному розвитку Куліша впадає до ока одна риса: до поетичного вислову він підходив обережно і поволі. Поезія не була спочатку для нього такою непереможною потребою внутрішньою, як для молодого Шевченка, що раз у раз одривався від художньо-малярської роботи задля

своїх «поетичних плачів та урочистих пророцтв». Перші звертання Куліша до віршової форми підказані «задньою думкою», якимись наперед уложеними намірами.

Приїхавши в Київ, з малими грошми і великими планами, непомітний провінціал, він спочатку доступився ласки у професора «русской словесности» М. О. Максимовича, що його збірник українських пісень був йому справжнім об'явленням ще за Новгород-сіверських гімназійних часів. Куліш допомагає Максимовичу розкласти по рубриках його пісенний матеріал і на підставі вивезених з дому переказів складає кілька невеличких оповідань, уміщених в «Литературной Газете» Краєвського, у Гребінчиній «Ластівці» та максимовичівському «Киевлянині». Перечитаний в світлиці Максимовича, а потім у луцькій школі Вальтер Скотт справляє його творчість в русло історичної повісті.

З-під його пера виходить «Михайло Чарнышенко»; потім з'являється в уяві «Сотник Шрамко и его сыновья» — попередники «Чорної Ради»¹. В 1845 р., перед від'їздом до Петербурга, зустрічаючись з Костомаровим, Куліш дивиться на нього як на «українського Тацита» і сам ладен прийняти від нього титло майбутнього українського Вальтера Скотта. Серед тих робіт, мрій і широко накреслюваних планів етнографічна праця над народними думами наводить майбутнього Вальтера Скотта на перший поетичний його твір — на поему «Україна», від Володимира Святого до Богдана Хмельницького, докінчену в богоспасаємім місті Києві у квітні 1843 року».

¹ Про значення Вальтера Скотта для Кулішевої творчості — див.: Б. Нейман. Куліш і Вальтер-Скотт // «Пантелеймон Куліш»: Збірник. — К., 1927. — С. 127. Про вальтер-скоттизми «Михайла Чарнышенка» див. статтю: В. Петров. «Вальтер-Скоттівська повість з української минувшини»: Передмова до українського перекладу «М. Ч.». — «Сяйво», 1928.

От як пояснює Куліш свій задум у листі до тодішнього свого патрона М. В. Юзефовича: «У меня родилась такая дерзкая мысль, что я уже не смел и говорить вам о ней прежде ее осуществления, — мысль выразить жизнь малороссийского народа в эпосе! Я избрал для этого язык и форму народных наших дум, которые изучал долго и прилежно и, так как думы наши суть отрывки народной эпосеи, то я вставлял их целиком, приближаясь к воспеваемой ими эпохе»¹. Про те саме говорить Куліш і в своїм слові до земляків, приложенім до поеми, як її епілог: «Не було в світі люду одважнішого і славнішого над греків і козаків; нема ні в кого і пісень луччих, як у греків та козаків. Був між греками колись тяжко розумний чоловік Гомер. Він позбирав поміж народом усі стародавні пісні та й зложив з них дві книжки, «Іліяду» та «Одиссею»... Такі ж якраз пісні співають по селах і наші бандурники та кобзарі, що вже щодальш рідко де зуздриш... Отож, швендяючи не раз та й не два по рідній Україні, прислухавсь я добре, як тії діди виспівують про Наливайка і мідного вола, про батька Богдана... про Нечая, про Морозенка або про великого лицаря Палія. Думалося то так, щоб познаходить думи про всіх наших гетьманів та й зложити з них таку книжку, як Гомерова «Іліяда»... Але думи про всіх гетьманів козацьких не були знайдені, і молодий автор, в своєму бажанні подати українському читачеві еквівалент гомерівського епосу, мусив ті прогалини надолужувати власною творчістю. Так зложилася його «необычайная композиция», своєрідна і, як сам він визнав пізніше, «курйозна» амальгама з автентичних та підроблених народних дум, поповнених власними імітаціями кобзарської поезії.

Задум показався досить фальшивим, а художня вартість доволі незначною. Для поеми не минулося даремно

¹ «Киевская Старина». — 1899. — II. — С. 189–190.

сполучення в одному творові задач поетичної та етнографічної. Сумлінність етнографа примусила Куліша якнайближче наслідувати «старі словеса» та поважний склад кобзарських дум; він орієнтувався навіть на авторитетний арбітраж народних співців, яким гадав подати свою поему на апробацію. Але тим самим він зв'язав собі руки як поетові, примусивши себе скрізь і всюди спиратися на зразки та джерела. Найтяжче довелось Кулішеві на початку поеми, де кобзарі нічим не могли йому зарадити і де він мусив шукати інших джерел. В стремлінні своєму неодмінно опертися на щось, Куліш звертається навіть до «Слова о полку Ігоревім», переробляючи відповідні його пасажі.

*Тоді вже на Україні рідко де плугатарі на воликів гукали,
А частіше ворони на полях кричали,
Труп ділячи межі собою,
А галки свою річ говорили,
Збираючись летіти на кривавеє поле.*

В думі першій:

*Річка Ірпень гула між крутими берегами,
І самії дерева од жалости до землі приклонялись.*

В думі другій:

*Бо вже недарма летять від Чорного моря птиці¹,
І виють по балках та байраках вовки та лисиці.*

¹ «Тогда по Руской земли рідко ратаєві кикахуть, нъ часто врани граяхуть, трупя себї діляче, а галици свою річь говоряхуть, хотячи полетіти на уедїе». — «Ничить трава жалощами, а древо съ тугою к землі приклонилося». — «Уже бо біди его пасеть птиць по дубію... лисици брешуть на чръления щити».

Підходячи все ближче до козацької доби, Куліш все більше використовує поетичні засоби дум: ті самі заспіви, ті самі способи римування, навіть ті самі, на догоду римуванню, неправильні форми слів, як і в думах:

*Кінським ржанням, людським криком у вуші козакам вдаряє,
Не одному і жаху завдаває...
Крик і гром до небес уставає...,
А сам посередині виходжає,
Святим містам три поклони покладає...*

Але поетичне господарство «України» від того не стає багатшим. Автори дум вносили кожен щось нове, може, навіть, сміле і несподіване в порівнянні до попереднього репертуару; ерудит Куліш не наважується вийти з кругу зужитих, використаних уже образів та засобів стилістичних. Через те він скучний, одноманітний. А разом з тим не скрізь і вільний од книжної конструкції.

*А козаки, тіло те взявши,
У Канів привізши,
Чесно поховали.*

А чому б, замість цього вузла з головного і підрядних речень, для більшої згоди зі складом дум, не дати низки зсиленних одно з одним речень рівнорядних? От ця книжницька несміливість Куліша і робить те, що, і не переводячи відповідних зіставлень, самим безпосереднім відчуттям одразу вгадуєш уривки автентичних дум у поетичнім плетиві Кулішевім — особливо виділяються думи про Самійла Кішку в 7-й та невольницький плач у 8-й думі «України».

Проте не художня лише зв'язаність Куліша зумовила мистецьку блідість поеми. Орієнтуючись на гомерівський епос, Куліш, здається, не досить усвідомив собі, що, нехай і складені з кобзарських дум, обидві поеми Гомерові зібра-

но коло одного осередку і втиснено в невеликий протяг часу. Недарма всю дію «Одиссеї» коментатори вкладають в сорокаденний термін. У Куліша натомість перша (і єдина написана) частина «України» обіймає вісім століть — від князя Володимира до «батька Хмельницького». Це і призводить до аберації розповіді, до превеликого розповзання задуму, до перетворення епопеї на віршовану хроніку. Проф. О. С. Грушевський, детально проаналізувавши джерела «України», прийшов до висновку, що Куліш навіть спирався на історичні праці та що багато місць поеми тільки переказують відповідні абзаци такого популярного в той час твору, як «История Руссов» псевдо-Кониського¹. Справді, тон хроніста в поемі знати усюди. Відчувається він перш за все в описах — фактичних, детальних, точних, неприкрашено-прозових:

А тоді ще всі землі од Чигирина до самого Чорного моря

І по сей бік Дніпра до Азова

Пустували.

Густою травою заввишки в чоловіка заростали,

У траві куропатви та всякі птиці проживали,

Дикії коні по степу табунами гуляли,

Круторогії тури блукали,

Білорогії сугаки скакали,

Да степнії вітри од моря широко літали.

Тогді, хоч би с т о в е р с т з а Ч и г р и н проїшов,

Жодної душі християнської не знаїшов.

Тільки погана татарва де-не-де по степу вигляля,

По степу вигляля, себе забавляля,

Козака в степу виглядала,

Щоби, його напавши, зарубати,

¹ О. С. Грушевський. З сорокових років // ЗНТШ. — Т. 85. — С. 81–105. Висновки цієї статті переказано в роботі того ж автора: Поетична діяльність Куліша // ЛНВ. — 1909. — Кн. IX, XI–XII.

*Одежу кармазинну та оксамитну зняти,
Золота в кишенях пошукати,
Козацького коня орканом піймати,
Чуру малого в неволю взяти.*

Почувається літописець і в точному датуванні —

*А як стали ляхи свій празник Панське тіло справляти,
З гармат гремати, у сурму вигравати...*

дата «Тарасової ночі»¹ — і в надзвичайній увазі до каталогу гетьманів²; нарешті, в списках руської шляхти, покатоличеної та спольщеної після Наливайка, в списках козацької старшини, що впала жертвою польських репресій після невдатного повстання Остріяниці:

*Зараз гетьмана Остріяницю і найвищу старшину —
Сулиму, Недригайла, Роюна, Риндича взяли колесували;
Гайдарівського, Бутрима, Запалія, Кизима і Сучевського
Залізними спицями наскрізь пробивали,
Живих на високі палі підоймали...*
*Загребу, Скребила, Ахтирку, Потурая, Бурлія і Загнибїду
Залізними лапами живих розїдрали;
Метлія, Скубрія, Завезуна, Гуртового, Глянського,
Тумара, Дунаєвського, Тугая, Косиря, Могілянського
Четвертовали.
Отак-то тії лицарі в муках несказанних у Варшаві
погибали!*

¹ Пор. «Наконец козаки, дождавшись польського праздника, Панским телом называемого, который они отправляют с пальбой и пиршеством...». — История Руссов. — М., 1846. — С. 51.

² Список гетьманів в Україні має деякі відміни від списку лже-Кониського. Про те О. Грушевський // ЗНТШ. — Т 85. — С. 94–97.

Нарешті, третя риса Кулішевої «України» — це прозові вступи до перших дум поеми з їх дидактичним, моралізаторським тоном... «Але вже нікому не було свободи на Україні. Увесь люд, що zostався від побоїща, платив велику дань Батиевим баскакам! Тяжко було жити в неволі під кормигою безбожних басурман, але життя краще від смерті, а рідна земля мила і під попелом пожарищ, і під кривавими руїнами, і під кормигою поганою люду...»

Так виконав Куліш свій «надзвичайний намір». Аж надто дав відчутти себе в його епопеї археограф та фольклорист-збирач. З переказаних віршем думи відомостей «Истории Руссов», з додатком молодих моральних сентенцій та автентичних текстів, вийшла лише претензійна і не дуже потрібна популяризація української історії, тобто щось безмірно далеке від національної епопеї. Не врятувала «України» і козацька патріотика Куліша, що вилилась в його листовній (в листі до Юзефовича) характеристиці останньої думи поеми: «Тут поляки доходять до величайшого варварства, души мучеников возносяться к Богу и просят отмщения. Отмщение готовится в страшном для Польши Хмельницком». Кулішеві прийшла нещасна думка самому «Боготцеві» вложити в уста цей наївно-козакофільський вирок:

Ой чи довго ж мені на такій беззаконія дивитись?

Ой чи довго будуть ляхи й жиди козацьким добром веселитись?

Скоро, скоро страшна хмара з-за гори Чигринської встане,

*Подвигається й затремтить земля, як Хмельницький на поляків
гряне.*

Естетична наївність цього місця прекрасно відтіняється навіть художнім текстом автора «Милости Божіей», що подібні речі говорило у нього тільки алегоричне «Смотрініе Божіе».

Пишний намір помстився на Кулішеві. Найкращі з його дум не порівнялись з найслабшими кобзарськими. Сам Куліш мусив скоро зрозуміти фатальну невикональність свого наміру; та так на першій частині «України» і скінчилася його, як висловлювався він пізніше, «фанатична імітація народних дум».

3

Тільки через вісімнадцять років взявся він за перо поета. Автобіографічний роман строфою пушкінського «Евгенія Онегина», «Евгений Онегин нашего времени», розпочатий і кинений на засланні в Тулі¹, сімейно-альбомна поезія Олімпію Білозерському, жартівливі вірші, якими бавився він з Костомаровим під час закордонної подорожі 1861 р. — все то були проби пера перед поважнішою поетичною роботою. «Странно сказать, но это факт, — спогадував пізніше сам Куліш, — что результатом иноческих наших шалостей явилась у меня охота писать украинские

¹ Видрукований при статті: О. К. Дорошкевич. Куліш героєм роману // Пантелеймон Куліш: Збірник. — Київ. — 1927. — С. 157–199. В «романі», на писаному російською мовою, багато вільних і не вільних, відзначених примітками і не відзначених, ремінісценцій із пушкінського твору: «Онегин равнодушным взором родные степи измерял» (Пор.: «Татьяна равнодушным взором на воск потопленный глядит»); «Она поэта полюбила — На самом утре юных дней — И первый пламень подарила — Ему своих весенних дней». (Пор.: «Она поэту подарила младых восторгов первый сон»); «Не запирайтесь: вы прекрасно»; «Какими нежными словами — Умел он сердце умирить». (Пор.: «Как рано мог уж он тревожить — Сердца кокеток записных») і т. п. Римування Кулішевого роману — приблизне і, як на той час, дуже вільне (сел — гнев, наделен — кругом); в ньому знати українізм, навіть глухівщину Кулішевої вимови (Куліш не розрізняє «ы» і «и», римуючи вы и любви, скучны, и одни). Деякі особливості Кулішевої техніки в'яжуть «Евг. Он. нашего времени» з пізнішим «Сковородою», писаним також «Онегина размером». Дорошкевичева характеристика твору як незграбного і неталановитого видається нам занадто різкою.

ЗМІСТ

Передмова	3
Поетична діяльність Куліша	5
«Непривітаний співець» (Я. Щоголів)	68
Анатоль Свидницький, його постать і твори	108
Леся Українка	155
Марко Черемшина й галицька проза	211
«Сонячна машина» як літературний твір	257